

JÁVOR KATA: ÉLETMÓD ÉS ÉLETMÓD-STRATÉGIA A PÉCSI ZSOLNAY CSALÁD TÖRTÉNETÉBEN (Néprajzi Tanulmányok). Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete – Akadémiai Kiadó 2000. 278 o. 15 kép

A Zsolnay-gyár működése a magyar iparművészet fontos része, alkotásait a laikusok is mindig respektussal emlegetik. A művészettörténet, illetőleg a pécsi helytörténet sem felejtkezett meg róla, így azt mondhatjuk, hogy kevés olyan alkotónak vagy alkotó együttesnek van olyan gazdag irodalma, mint ennek a kérdésnek. A témáról ennek ellenére lehet újat mondani, csak egy kissé meg kell változtatni a megszokott nézőpontot.

A nézőpont megváltoztatás kézenfekvő, ha a szerző a néprajztudomány kutatója, specializálódása szerint szociálintropológus. Ilyen módon őt a Zsolnay családdal kapcsolatban elsősorban a társadalmi mobilitás lehetőségei érdeklik, azon belül pedig a kulturális összefüggések. A társadalmi fejlődés emberi vonatkozásait előtérbe állítva vizsgálja, hogyan nőtt a család átlagos polgárból vállalkozóvá, nagypolgárrá, hogyan hat az egész folyamatra, adott esetben a família többi tagjára, hogy a meghatározó személyiségek művészek. Mindennek érdekében azokat a mikrofolyamatokat igyekszik megragadni, amelyek ezt a fejlődést előmozdították – illetőleg azokat a jelenségeket, amelyek erre utalnak –, lelkiismeretes néprajzsként felfigyelve az összes apróságra. A bevezetőben tudomásunkra is hozza, milyen területeken keresi az „apróságokat”: „Az anyagi kultúra egyes jelenségei: öltözködési, étkezési és otthonkultúra, a társadalmi érintkezési formák, a gyermeknevelés – különös tekintettel a fiú-, illetőleg a leánynevelési szokások eltéréseire –, a köznapok és az ünnepek kettőssége – ehhez kapcsolódóan a luxus és reprezentáció szerepe, és a szabadidő-töltési szokások”. Vizsgál még olyan csekély jelentőségűnek tartott, de itt releváns tényeket, mint a keresztnévviselést (és az esetleges becenevek használata) és esetenként a házassági stratégia. Mindezt színezi, hogy mint akkoriban megszerte, úgy a Zsolnayaknál is keveredik a polgári mentalitás és értékrend a feudális önértéket őrző és falun élő, a mezőgazdasághoz jobban kötődő földbirtokosokéval, amely a 19. századi és 20. század eleji Magyarországon olyan meghatározó volt, és amelynek megtestesítői házasságok révén a családba is bekerültek. Roppant fontosnak érzett probléma, hogyan működik a „család”, ez a nehezen definiálható közösség, amely az egymás után jövő nemzedékekben természetesen szétágazik, általában összetart, de néha önpusztítóan széthúz, vajon mikor jelent kézenfekvő gazdasági, megélhetési együttműködést, illetőleg mikor válik elviselhetetlen teherré egyik-másik tagja számára, milyen kapcsolatot tartanak fenn egy távolba szakadt (például Bukarestbe nősült) taggal, és hogy mennyire jellemző nemzedékeken át a korban szokásosat messze meghaladó szociális érzékenység, illetőleg a tehetség és a szorgalom szerencsés párosulása. A kutatás szempontjából megfigyelni valónak tetszett egy magyar vidéki város fokozatos elmagyarosodása is, hiszen Pécssett az 1860-as években a lakosságnak csak fele volt magyar, és ez az arány a millenniumig is mindössze háromnegyedére nőtt. Magán a Zsolnay famílián belül – a magyar öntudat legkisebb sérelme nélkül – sokáig meghatározó volt a német nyelv használata, és az ebből adódó kötődések a tanulmányutakban, ajándékozási szokásokban is tetten érhetők.

A megfigyeléseket a család öt nemzedékén követhetjük nyomon, az 1800-ban született Miklóstól addig az 1945–1950 közötti államosítással, kitelepítéssel, bör-

tönnel járó erőszakos beavatkozásokig, amelyekkel az új hatalom egy rendkívül homogén, a szerves fejlődés összes előnyével rendelkező családot szórt szét; némelyek közülük egészen az Atlanti óceán túlsó partjáiig repültek. Az első generációt a szerző a társadalomfejlődést kutatók mostanában használatos terminológiájával „előfutároknak” nevezi, a következőt a főszereplővel (ha egy ilyen hosszú folyamat estén van értelme ennek a kifejezésnek), Zsolnay Vilmostal „alapítóknak”, majd a továbbiaktól, a millennium, és a századforduló körül pályára lépettektől kezdve „örökösöknek”. Hosszú folyamat volt ez, másfél száz évnél is tovább tartott: a mostoha magyar viszonyok között, ahol a fejlődés minduntalan megszakad, már maga a *longue durée*. A kutató itt szerencsés helyzetben van, mert nálunk kevés az olyan művész, akinek életmódjáról ennyi felvilágosítást nyújtó forrás állna rendelkezésre, még kevesebb a család, ahol ennek nemzedékek során változó voltát tanulmányozhatnánk. A Zsolnayak körében több visszaemlékezés is született, és ezek olyan részleteket is megörökítenek, mint hogy honnan hozatták a menyasszony kelengyéjét vagy hogy hogyan ülték meg a karácsonyi ünnepet. A memoárok közül néhány már megjelent nyomtatásban, mások még csak kéziratban tanulmányozhatók, múzeumi adattárban vagy családi tulajdonban. Ezeket persze a szorgalmas kutatás kiegészítette a helytörténeti irodalomban, a feldolgozatlan források közül magától értetődő módon a helyi újságokban és egy gyakran nem eléggé felhasznált kincsesbányában, a nekrológokban talált tényekkel; így már impozáns mennyiségű anyagból lehetett válogatni.

Egymás után vonulnak fel előttünk a Zsolnay generációk, a gyárat megalapító és felvirágoztató Vilmostól – kevésbé részletesen, de érdemben tárgyalja apját, nagyapját is – az államosításkor az igazgatói tisztet betöltő Mattyasovszky Zsolnay Tiborig, természetesen mindig a hozzájuk tartozó házastársakkal és testvérekkel együtt. (Mintha a nők egy árnyalattal nagyobb figyelmet kaptak volna a férfiaknál, bár ez talán csupán abból adódik, hogy a fontosnak érzett jellemző apróságok velük kapcsolatban inkább elmondhatók, mint a férfiak esetében.) Egyértelműen nagyobb hangsúly esik azokra, akik szorosabb kapcsolatban voltak a gyárral, de részletekbe itt sem leszünk beavatva, mindössze annyit tudunk meg az illető családtagokról, mennyiben foglalkoztak üzemszervezéssel, mennyiben technikai problémák megoldásával, megfelelő minőségű agyag felkutatásával vagy késztermékek eladásával. A kiterjedt család közös büszkeségéhez, a gyárhoz való erős kötődés nagyon jellemző a famíliára, ez volt az alaphelyzet, ez volt a természetes életvitel; a jogászi, katonatiszti pálya ritkaságnak mondható, és amint a visszaemlékezések is tanúsítják, az ilyen pályára kerültek irányában csökkent az összetartozás-tudat. A házastársak közül a beházasodott férfiak is bekerülnek a gyárba, a feleségek nem egyszerűen dzsentri származásúak, ez pedig a családnak vagy csak egy részének vidékre járásával, esetleg nyáridőre odatelepülésével járt. Tudomást szerzünk a különféle életviteli stratégiákról, amelyek között feltűnően nagy súlyt kap, hogy a gyerekeket többnyelvűvé és a művészetekre fogékonyra tegyék: kulturális színvonaluk emelése az üzemi beruházásokkal látszik egyenrangúnak. A Zsolnayak kulturális igényessége magasabb volt városuk átlagánál, ez akár a könyvvásárlásoknál, akár budapesti, bécsi utazásaik alkalmával a színház- vagy hangverseny-látogatásoknál megfigyelhető. (Ez egyébként nem ritka a korabeli polgárság felső rétegében, elég legyen itt a szerző fejtegetéseit kiegészítve a csepeli Weiss Manfréd családjára utalni.) Sokat megtudunk a vallásosságukról, amely őszintének látszik, de bizo-

nyos kereteken belül marad, és jól összeegyeztethető a vallásilag igazából közömbös, bár a kortársak szemében ezzel ellentétes mozgalmak, mint a szabadkőművesség vagy Rotary Klub iránti érdeklődésükkel.

A legnagyobb figyelmet a „főszereplő” Vilmos kapja, a legszínesebb egyéniség, akinek valóban személyes alkotása a nagy jövőre hivatott, a praktikus szükségleteket kielégítő árun kívül művészi igénnyel megformált tárgyakat is termelő üzem. A művészetről ennek ellenére kevés szó esik, a dísz tárgyak (leggyakrabban vázák) tervezése, díszítésük kialakítása leginkább olyankor kerül szóba, amikor valamelyik családtag önképzéséről, karácsonyi ajándékkészítési próbálkozásáról, ilyen irányú stúdiumokról kapunk tájékoztatást. A könyv nem művészettörténet, és szerzője meg tudja és meg meri tenni, hogy a művészeti elemzéseket, értékeléseket kikerülje, vagy legfeljebb annyiban említse, amennyiben a „mobilitási folyamatok” szempontjából bizonyító erejűek vagy legalábbis szemléletesek. Legtöbbször Vilmos mester két lánya, Teréz és Júlia személyével kapcsolatban olvashatunk erről, akik a család felfogása szerint művészeknek születtek, és komoly tervezői tevékenységet folytattak. Minthogy bátyjuk gyermektelen volt, a család továbbvitelében az általuk meghatározott – és férjükről elnevezett – két ág, a Mattyasovszky Zsolnayak és a Sikorski Zsolnayak játszották a döntő szerepet. Ez a kettéhasadás természetesen számos lehetőséget kínált a szociálintropológusnak, hogy az egyes ágakat összetartó és eltávolító tényezőket, illetőleg az erre utaló jeleket gondosan kimunkálja.

A szerzőnek világosan látható törekvése, hogy az egyes megnyilvánulásokban a különböző társadalomfejlődési törvényszerűségek érvényesülését fedezze fel, de sehol sincs olyan érzésünk, hogy ez preconcepció, ami az igazságon való erőszaktétellel valósul meg. Bár felismer bizonyos dolgokat, szíves-örömet teszi őket a megfelelő „skatulyába”, de alapállása a tények maximális tisztelete, azt is mondhatjuk, a rankei „wie es eigentlich gewesen ist” elv alkalmazása. Minthogy pedig mi művészettörténészek a kellenél ritkábban szoktunk számot vetni azzal, hogy mind az általunk vizsgált alkotók, mind közönségük ehhez hasonló folyamatok részesei, nagyon ránk férnek ezek a fejtegetések. Talán nem túlzás, ha a könyvet nemcsak a kerámia, Pécs, vagy a 19–20. század területén illetékes, de összes kollegámnak szinte kötelező olvasmányként ajánlom.

Végh János

KERTMŰVÉSZET A RÉGI MAGYAR KERTÉSZETI FOLYÓIRATOKBAN 1857–1944. Repertórium. Összeállította: Alföldy Gábor és Zolnai Dóra. Szerkesztette és az előszót írta: Galavics Géza. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1997. 109 oldal, szövegek illusztrációkkal.

RÉGI MAGYAR KERTEK. Szerkesztő: Géczi János és Stirling János. A kötet összeállításában Alföldy Gábor működött közre. Váci ucca tizenhét, 1999/3. (Veszprém) 402 oldal, szövegek illusztrációkkal